

UDK: 159.922.1

Ziynat OLIMJONOVA,

International School of Finance Technology and Science instituti katta o'qituvchisi

E-mail: olimjonovaziynat@gmail.com

Psixologiya fanlari doktori X.Abdusamatov taqrizi asosida

SHARQ MUTAFFAKKIRLARINING ILMIY MEROSIDA SEVGI HAMDA OILAVIY MUNOSABATLAR TAHLILI

Annotatsiya

Mazkur maqolada sharq mutafakkirlarining ilmiy merosida sevgi va oilaviy munosabatlar psixologik nuqtai nazardan tahlil etilgan. Allomalarning asarlarida insoniy tuyg'ular, ayniqsa, er-xotin o'rtasidagi sevgi, sadoqat, ishonch va o'zaro hurmatning psixologik mohiyati ochib berilgan. Maqolada oila psixologiyasining tamoyillari, sevgi tuyg'usining shaxs rivojiga ta'siri hamda o'zaro munosabatlar sifati bilan bog'liq jihatlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: Sharq mutafakkirlari, sevgi psixologiyasi, oilaviy munosabatlar, emotsional yaqinlik, shaxslararo munosabat, psixologik barqarorlik.

АНАЛИЗ ЛЮБОВНО-СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЙ В НАУЧНОМ НАСЛЕДИИ МЫСЛИТЕЛЕЙ ВОСТОКА

Аннотация

В статье анализируются любовные и семейные отношения с психологической точки зрения в научном наследии восточных мыслителей. Труды ученых раскрывают психологическую сущность человеческих эмоций, особенно любви, верности, доверия и взаимного уважения между супругами. В статье рассматриваются принципы семейной психологии, влияние любви на развитие личности, а также аспекты, связанные с качеством отношений.

Ключевые слова: Восточные мыслители, психология любви, семейные отношения, эмоциональная близость, межличностные отношения, психологическая устойчивость.

ANALYSIS OF LOVE AND FAMILY RELATIONSHIPS IN THE SCIENTIFIC HERITAGE OF EASTERN THINKERS

Annotation

This article analyzes love and family relationships from a psychological perspective in the scientific heritage of Eastern thinkers. The works of scholars reveal the psychological essence of human feelings, especially love, loyalty, trust, and mutual respect between spouses. The article covers the principles of family psychology, the impact of love on personal development, and aspects related to the quality of relationships.

Keywords: Eastern thinkers, psychology of love, family relationships, emotional intimacy, interpersonal relationships, psychological stability.

Kirish. Sharqona odob asrlar davomida inson hayoti va, ayniqsa, oilaviy munosabatlarning asosiy poydevori sifatida shakllangan va takomillashgan. Sevib turmush qurish, sevgida sadoqat va vafo qilish, oilaviy totuvlik hamda oila qadriyatlariga hurmat bilan yondashish kabi insoniy fazilatlar Markaziy Osiyo xalqlari, xususan, o'zbek urug'lari va elatlarining azaliy an'analari va xarakterli xususiyatlari sifatida asrlar davomida saqlanib, bugungi kunga qadar qadriyat sifatida yashab kelmoqda. Ushbu fazilatlar nafaqat oilani mustahkamlash, balki jamiyatda barqarorlik va ahillikni ta'minlashning muhim omillaridan biri bo'lib xizmat qiladi.

O'zbek xalqining ma'naviy hayotida sevgi va sadoqat kabi tushunchalar, ko'pincha, milliy urf-odatlar, adabiyot va san'at asarlarida ham keng yoritilgan bo'lib, ularning yoshlarga tarbiyaviy ta'siri alohida ahamiyat kasb etadi.

Sharq xalqlarining "Manas", "Alpomish", "Kuntug'mish", "Go'ro'g'li", "Oysuluv", "Orzigul", "Layli va Majnun", "Yusuf va Zulayho" kabi buyuk epik asar va dostonlarida erkak va ayol o'rtasidagi samimiy insoniy munosabatlar, insonparvarlik, muhabbatga sadoqat va yorga vafo mavzulari madh etilgan. Ushbu dostonlar qadimgi davrlarda yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash an'analari haqida tasavvur va ma'lumot beradi. Sharq ijtimoiy tafakkurida ayol har doim erkak kishining do'sti, yori, oqila maslahatchisi va oilaviy fayzning timsoli sifatida ulug'langan. Ayol oila uchun fayz ulashuvchi farishta timsoliga aylangan.

O'zbek millatining hayoti davomida o'zining ko'p asrlilik sinalgan boy tarixiy merosiga egadir. Mutafakkir allomalar Abu Nasr Farobiy, Alisher Navoiy, Abu Rayxon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino (980-1037), Hoji Kaykovus (XI asr), At-Termiziy (824-892), Al Buxoriy (810-870), Burhoniddin Marg'inoniy (1123-1197), hamda buyuk allomalarning nikoh, oila va oilaviy munosabatlar, er-xotin o'rtasidagi sevgi-muhabbat, mehr-shavqat masalalari alohida to'xtalib o'tishgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Kaykovus o'zining "Qobusnoma" asarida oila, ishq, sevgi, er-xotin masalalariga doir qarashlarini yozgan. Alloma asarda oila qurish, to'g'ri turmush o'rtoq tanlash, farzand tarbiyasi, shaxs kamoloti, yoshlarni tarbiya qilish kabi muammoli masalalarni yoritib bergan. Asarda ma'naviy va jismoniy sog'lom farzand tarbiyasi masalasiga alohida o'rin berilgan bo'lib, alloma tomonidan berilgan g'oyalar bugungi kun ta'lim-tarbiyaning mazmun, shakl, metod va vositalarini takomillashtirib boradi. Mutafakkir farzandning ota-ona oldidagi burch va vazifalari haqida fikr yuritir ekan, ota-onaning farzand oldidagi vazifasi u dunyoga kelgach, avvalo, unga yaxshi ism qo'yish, uni oqil va mehribon doyaga topshirish, bilim berish, kasb-hunar o'rgatish, yaxshi tarbiya berishdan iborat, - deya xulosaga kelgan.[1]

Yusuf Xos Hojib "Qutadg'u bilig" asarida er-xotin o'rtasidagi muhabbatni inson ma'naviy va axloqiy barkamolligini ta'minlovchi muhim tamoyil sifatida talqin

qiladi. Asar oiladagi muhabbat, hurmat va mas'uliyatni jamiyatning umumiy axloqiy me'yorlariga bog'liq holda yoritadi.

XI asrda yashab ijod etgan arab olimi Ibn Xazm o'zining "Sevgi-muhabbat tabiati to'g'risidagi so'z" asarida sevgi va muhabbatning turli shakllarini tahlil qilgan. Uning fikricha, sevgi bir necha asosiy ko'rinishlarga ega: qarindoshlik asosidagi muhabbat; do'stlik va maqsadlar umumiyligi tufayli: o'rtoqlik va tanishlilik asosida; o'z yaqiniga bo'lgan muhabbat: yoqtirish asosidagi muhabbat: ikki sevuvchi odamlar orasidagi muhabbat. Olimning ta'kidlashicha, bu muhabbat turlarining har biri muayyan sabablar asosida paydo bo'ladi va shu sabablarning o'zgarishiga ko'ra o'z kuchini oshirishi yoki yo'qotishi mumkin. Agar sevgi sabablari ortsa, muhabbat yanada kuchayadi, agar sabablar kamayib borsa, sevgi asta-sekin zaiflashadi. Masofa yaqinlashganda his-tuyg'ular kuchaysa, uzoqlashganda susayishi tabiiy bir holat sifatida tushuntiriladi. Shuningdek, Ibn Xazm sevgi inson qalbi va xulq-atvorida chuqur o'zgarishlar sodir etishini ham ta'kidlaydi. Unga ko'ra, sevgi tufayli inson o'zining yomon xislatlarini jilovlashga, yaxshi fazilatlarini esa yanada namoyon qilishga intiladi. Misol uchun, baxil odam saxovatli bo'lib qoladi, g'azabnok inson quvnoqlik va shirinso'zlikka intiladi, qo'rqqoq kishi botir va jasur bo'ladi. Sevgi, go'yo, insonning ichki dunyosini uyg'otadi, uni o'z ustida ishlashga va yaxshilikka intilishga undaydi. Demak, Ibn Xazmning bu qarashlari inson tabiati va sevgi mohiyatini chuqur anglashga qaratilgan muhim tavsiyalardan biridir. Sevgi insonni nafaqat hissiy, balki axloqiy jihatdan ham yuksaklik sari yetaklaydi.

Ahmad Yugnakiy o'zining "Hibat ul-haqoyiq" ("Haqiqat tuhfalari") asarida axloqiy tarbiya, oilaviy qadriyatlar, insonning jamiyatdagi o'rni va ma'naviy poklik masalalariga alohida e'tibor qaratgan. Ushbu asarda oilaning mustahkamligi, odob-axloq me'yorlariga rioya qilish, er-xotin o'rtasidagi hurmat va mehr-muhabbat haqida muhim fikrlar ilgari surilgan. Asarda oiladagi erkak va ayol o'rniga alohida e'tibor qaratilgan. Ahmad Yugnakiy oilada ayolning muhim o'rin tutishini tan oladi, ammo an'anaviy sharqona qarashlarni ham ilgari suradi. Shuningdek ayol – tarbiya va oilaviy muhitning tayanchi, erkak esa himoyachi va ta'minlovchi sifatida tasvirlanadi. Mutafakkirning fikricha, "Ayolning hayosi bo'lsa, u oilani obod qiladi, hayosi bo'lmasa, o'zi va oilasiga kulfat keltiradi". Ya'ni ayolning hayosi, odob va axloqiy pokligi oilaning barqarorligi va farovonligiga bevosita ta'sir qiladi. Ahmad Yugnakiy oilada axloqiy qadriyatlar va odob-axloq me'yorlari asosiy o'rin tutishini ta'kidlagan.

Abu Ali Ibn Sino o'zining "Risolat al-Ishq" asarida ishqning mohiyatini chuqur falsafiy va psixologik jihatdan tahlil qiladi. U ishqni insonning va butun olamning harakatlantiruvchi kuchi deb ta'riflaydi. Ibn Sino ishqni turli darajalarga va turlarga ajratadi[7]:

Tabiiy Ishq (Muhabbat at-Tabiiyya). Bu daraja butun mavjudotlarga xos bo'lgan ishqdir. Tabiiy ishq jismoniy ehtiyojlarni qondirish va hayotni davom ettirish bilan bog'liqligini aytib o'tadi.

Hayvoniy Ishq (Muhabbat al-Hayvoniyya). Bu hayvonlarda uchraydigan, biologik va instinktiv ishq. Ya'ni hayvonlar turini ko'paytirish, o'z hududini himoya qilish kabi ehtiyojlarini qondirish uchun ishq hissiyotiga ega bo'ladilar.

Insoniy Ishq (Muhabbat al-Insaniyya). Inson ongli mavjudot sifatida yuqori darajadagi ishqni boshdan kechiradi. Bu darajada inson o'z sevgan insoniga, muhabbat qo'yadi.

Aqliy Ishq (Muhabbat al-Aqliyya). Bu ishq insonning aql-zakovati va idroki yordamida anglandigan yuksak darajadir. Bu ishq orqali inson haqiqat, adolat va go'zallikka intiladi. Bu darajadagi ishq insonni ilohiy haqiqatga yaqinlashtiradi.

Ilohiy Ishq (Muhabbat al-Ilahiyya). Bu ishqning eng oliy bosqichi bo'lib, insonning Xudoga bo'lgan cheksiz muhabbatini ifodalaydi. Ibn Sinoning fikricha, ilohiy ishq barcha mavjudotlarning harakatlantiruvchi kuchi va oxirgi manzili hisoblanadi. Bu darajadagi ishq orqali inson ruhiy poklanadi va oliy haqiqat bilan birlashadi.

Ibn Sinoning sevgi-muhabbat va er-xotin o'rtasidagi munosabatlari borasidagi fikrlari alohida e'tiborga loyiqdir. Mutafakkir shuni ta'kidlaydiki "Eng yuksak sevgi – bu insoniy sevgi bo'lib, bunday sevgi kishini saxovatli, oqko'ngil va jozibali kishi qiladi". Ibn Sino baxtli oila qurish uchun sevishning o'zi yetarli emasligi, balki sevilga olishga ham erishish dorkorligini ta'kidlab o'tadi. Mutafakkir turmush qurgan er-xotinlar munosabatlari borasida quyidagi fikrlarni keltirib o'tadi "Erkak kishi oila boshlig'i bo'lib oilaning barcha ehtiyojlarini qondirishi lozim, chunki bu uning vazifasi". Ayol esa erkakga munosib turmush yo'lidoshi, bola tarbiyasi borasida yaxshi voris va yordamchi bo'lmog'i lozimdir. Allomaning er-xotin munosabatlari to'g'risidagi fikrlari o'sha davr uchun o'ta ahamiyatli bo'lgan. U ayollarni axloqiy hulq-atvor jihatidan eng maqbul, yuqori fazilat egalari bo'lishlari borasida alohida e'tibor qaratadi. Ayol aqlli, uyatchan, iboli, hayoli bo'lishligi, kam gapirishi, eriga itoat qilishi, uni yahshi ko'rishi, farzandlar dunyoga keltirishi, doimo dono, pokiza, to'g'ri so'z, kamtar bo'lishi kerak, inijlik qilmaslik, o'z nomusi hamda mavqeini tushurmasligi lozim. Eriga nisbatan kibrilik, mensimaslik hissini ko'rsatmasligi kerak, uy ishlarini vaqtda ado etish, oilaning iqtisodiy tomondan o'ylab tejankorlik bilan ish tutish, o'z xatti-harakatlari bilan erining ko'nglidan hadiksirashga yo'l qoldirmasligi kerakligini ta'kidlaydi. Yuqoridagi fikrlardan allomaning oila mustahkamligini ta'minlashda asosiy talablar ayolga qo'yilgandek bo'lib tuyuladi, ammo ibn Sino o'zining muholazalarida oila muhitini ijobiy tarzda shakllantirish va saqlab turish ayolga, ya'ni uning shaxsiga bog'liq ekanligiga alohida e'tibor qaratilganligini guvohi bo'lamiz. Bugungi kunda ham yuqorida keltirilgan fikrlar o'z dolzarligini yo'qotmagan. Shuni bilamizki oiladagi ijobiy psixologik va tarbiyaviy ayol, ona orqali shakllanadi. Umuman olganda, ibn Sino er va xotin o'rtasidagi munosabatlar o'zaro bir-birini hurmat va tushunishga asoslanmog'i lozimligini alohida ta'kidlab o'tadi.[2]

Ibn Sino hayvonlardagi hirs bilan odamlardagi ongli, yuksak insoniy sevgining farqini keskin ajratadi. Olimning takidlashicha, odamda ilm, bilim kuchi bo'lishi kerak, kishi aql va farosat bilan harakat qilishi lozim. Hayvonlar esa bundan mahrum. Kishi aql-idrok bilan harakat qilsa, uning ishq doimiy bo'ladi, agar u hayvoniy hirsga berilsa, buzilib ketadi. Ibn Sinoning fikricha, kishida bu ikki xil xususiyat bo'lishi mumkin. Lekin shunda ham kishidagi aql va bilim hayvoniy hirsga yo'l bermasligi kerak. Shundagina odam haqiqiy inson bo'ladi, baxtli yashaydi[7]. Xulosa qilib aytish mumkinki, "Risolai ishq" bu davrda yaratilgan ijtimoiy-axloqiy asarlardan biri hisoblanib, sharq falsafasi tarixidagi o'ziga xos falsafiy hodisadir. Uning nusxalarini manba sifatida o'rganish, tarjima qilish va tahlil qilish juda dolzarbdir. Chunki ajdodlarimiz me'rosi va qadriyatlarini, ular qoldirgan ilm-u amal bugungi kunimizning poydevori bo'lmog'i lozim.

Yirik faylasuf va shoir "Umar Xayyom" sevgi mavzusiga ruhiy va ma'naviy jihatdan chuqur yondashgan. Uning qarashlarida sevgi nafaqat hissiy, balki ruhiy uyg'unlik asosida shakllanishi kerakligi ta'kidlanadi. Umar Xayyomning fikricha, insonning sevgi holatlarini to'liq anglash va tushunish uchun sevgi obyektini – ya'ni ma'shuq ham xuddi shu hissiy va ruhiy holatni boshdan kechirishi lozim. Aynan shunda ikki inson ruhiy dunyosi uyg'unlashib, bir-birini yanada chuqurroq tushunish imkoniyati paydo bo'ladi.

Shoirning talqiniga ko'ra, muhabbatning kuch-qudrati cheksizdir. Agar oshiqning sevgisiga ma'shuqi mehr va e'tibor

bilan javob qaytarsa, bu muhabbatning yanada mustahkamlanishiga, inson ruhining yuksalishiga olib keladi. Aksincha, bir tomonlama muhabbat inson qalbini iztiribga solib, ruhiy tushkunlikka olib kelishi mumkin. Demak, Umar Xayyomning qarashlarida muhabbat ikki tomonlama bo'lishi zarurligi asosiy o'rin tutadi. Ya'ni, faqat oshiqning muhabbati emas, balki ikki inson o'rtasida o'zaro mehr, e'tibor va tushunish mavjud bo'lgandagina bu tuyg'u chinakam ma'naviy va ruhiy yuksalish manbai bo'la oladi. Bunday muhabbat nafaqat ikki qalbni bog'laydi, balki shaxs sifatida har ikkala insonning kamol topishi uchun mustahkam zamin yaratadi.

Alisher Navoiyning "Mahbub ul-qulub" asarining ikkinchi qismi axloqiy masalalarga bag'ishlangan. Jumladan, "Ishq zikrida" deb nomlangan bobda Navoiy ishqning mohiyati va uning inson hayotidagi o'rnini tahlil qiladi. "Ishq zikrida" bobida Navoiy ishqni insonni komillikka yetaklovchi asosiy omil sifatida tasvirlaydi va uning turli darajalarini tahlil qiladi[3]:

Avom ishq: Bu keng tarqalgan ishq bo'lib, uning oliy martabasi shar'iy nikohdir. Bu turdagi ishq insoniy muhabbatni ifodalaydi va oilaviy hayotning asosi hisoblanadi.

Xos ishq: Bu alohida fazilat egalarga xos bo'lib, pok ko'z bilan pok niyat bilan yuzga solinadi. Bu turdagi ishq ma'naviy poklik va yuksak axloqiy fazilatlarini ifodalaydi.

Siddiqlar ishq: Bu haqgo'ylarning ishq bo'lib, ular Haqning jamolini ochiq ko'rish umidi bilan yashaydilar. Bu turdagi ishq ilohiy muhabbatni anglatadi va tasavvufiy ma'noga ega.

Ushbu bobda Navoiy Majnun va Layli ishqini misol qilib keltiradi. Majnun Layliga bo'lgan ishq orqali insonning ishq yo'lida qanday sinovlardan o'tishi va bu sinovlar orqali qanday yuksaklikka erishishi mumkinligini ko'rsatadi. Bu hikoya orqali shoir ishqning inson hayotidagi ahamiyatini yanada chuqurroq ochib beradi. Navoiy ishqni insonni komillikka yetaklovchi kuch sifatida tasvirlaydi. Uning fikricha, ishq insonni yuksak ma'naviyat sari yo'naltiradi va uni poklaydi.

Alisher Navoiyning zamondoshi va yaqin do'sti "Husayn Voiz Koshifiy" tomonidan yozilgan "Futuvvatnomai sultoniyy" va "Axloqi muhsiniy" asarlari odob-axloqqa bag'ishlangan bebaho manbalardan hisoblanadi. Ushbu asarlar oila tarbiyasida muhim o'rin tutadi va insoniy fazilatlarini shakllantirishda katta ahamiyatga ega. "Axloqi muhsiniy" kitobida muallif sabr, hayo, pokizalik, oliyhimmatlik, adolat, muloyimlik, saxovat, vafo, ahdga sodiqlik, rostgo'ylik, andisha, shijoat, farosat va sir saqlash kabi axloqiy tushunchalarning mohiyati va ularning inson hayotidagi ahamiyatini batafsil tushuntiradi. Ushbu fazilatlarining hayotda to'g'ri qo'llanilishi uchun Qur'on oyatlari, hadislar va buyuk mutafakkirlarning asarlaridan lavhalar keltirilib, ular asosida tushuntirishlar berilgan. Koshifiy har bir axloqiy tushunchaning mazmunini nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy misollar yordamida ham asoslagan, bu esa asarni oila tarbiyasi va shaxsiy kamolot uchun qo'llaniladigan qo'llanma sifatida yanada qimmatli qiladi.

Oilaviy hayot va undagi munosabatlar bobida Ahmad Donishning qarashlari alohida e'tiborga loyiqdir. U o'zining "Nodir voqealar" asarida oilaviy hayotning turli jabhalari nikoh odoblari, uylanish shartlari, ishq-muhabbat va sevishtanlarning odobi, qaynona-kelin nizolari, farzandlarga vasiyat, kasb-hunarlarining foydasi haqida qimmatli fikrlarni bayon etgan. Uning fikricha, har bir inson muayyan yoshga etgandan keyingina unda uylanish va oila qurishga zarurat hosil bo'ladi. Bu davrga kelib inson oila nikoh munosabatlari, oilaviy hayot quvonchlar va tashvishlaridan boxabar, oilaviy baxt, farzand tarbiyasi, er-xotinlik va ota-onalik burchlarini tushunib etgandirlar. Ahmad Donish uylanish shartlariga o'sha davr uchun xos bo'lgan xislatli turmush quruvchilarning biron-bir kasb sohibi ekanligini, uy-joy sohibi bo'lishini, oila

va oilaviy hayot masalalarini egallab olganliklarini nazarda tutadi. O'sha davrga xos uylanish shartlari (qiz tomonidan qo'yilgan) yangi oilaning farovonligi, to'kisligini ta'minlaydigan omillardan hisoblangan. Ahmad Donishning qarashlarida ham oilaning baxti, oila farovonligi uning mustahkam va barqarorligi xotiga, uning axloqiy va ma'naviy kamolotiga bog'liqdir[4].

Abdurauf Fitrat o'zining "Oila" kitobida oila masalasiga alohida e'tiborini qaratarkan, "Har bir davlatning saodati hamda izzati, albatta, shu halqning ichki tartibi va inoqligiga aloqadordir. Osoyishtalik hamda inoqlik esa, ushbu millat oilalarining intizomiga tayanadi. Qayerda oila munosabati kuchli tartibga bo'ysunsa, davlat hamda millat ham shuncha kuchli va mustahkam poydevorga aylanadi". Er bilan xotin o'rtasidagi munosabatlar bir-biriga bo'lgan sevgisi, ishonchi, hamkorlik hamda hamfikrlilikning samimiyligi – oila mustahkamligini ta'minlash uchun zamin bo'lib, farzand uchun namuna bo'ladi. Mutafakkir oila ittifoqi bo'yicha quyidagi fikrga kelganlarki, koinotdagi barcha zarra va zurriyotlar muhabbatsiz birga bo'lmaydilar. Agarda er-xotinlik mehr-muhabbatsiz asosda bo'lsa, albatta poydevori zaif bo'lib, hayoti lazzatsiz bo'ladi. Zero bu tabiat qonuniga xilof va xilqat qoidasiga ziddir, xotinlar va erlar o'rtasida muhabbat va mehribonchilik ehson qilinadi. Ma'domiki er-xotin bir-birlariga hayot sheriklari va yo'ldoshi ekanlar, ular tirikchilikning ishlari va ma'suliyatini o'z zimmlariga olib bajarishlari lozim. Bola axloqining shakllanishida er-xotinning bir-birini o'zaro hurmat qilishi ijobiy ta'sir qiladi. Bunda oila a'zolarining har biriga ma'lum vazifalar yuklatilgan deb ta'kidlaydi muallif.

Mahmudxo'ja Behbudiy – jadidchilik harakatining yetakchilaridan biri bo'lib, uning asarlarida oila, oilaviy tarbiya va ayollarning jamiyatdagi o'rnini alohida o'rin egallaydi. U oilaviy munosabatlarga faqatgina ijtimoiy-madaniy kontekstda emas, balki psixologik jihatdan ham chuqur yondashgan. Behbudiy oilani jamiyatning asosiy ustuni deb bilib, mustahkam va ilmiy oilalar barpo etish orqali millatni ravnaq toptirish g'oyasini ilgari surgan. Muftiy Mahmudxo'ja Behbudiy ham oilani muqaddas sanab, bu borada jonkuydirib ko'plab maqolalar yozganini ko'ramiz. Jumladan "Hifzi sihhati oila", "Xotun olmoqni kerakligi", "Uylanmaslikni zarari", "Qiz bola tarbiyasi" kabilar shular jumlasidandir. Xususan oila qurishning zarurligini ifoda etgan holda muftiy Mahmudxo'ja maqolalarining birini shunday yozadi: "Insonlarga xotun olmoq tabiiydir. Xotun olmasdan yolg'uz yashamoq insonga mumkin yo'q. Har bir erkak va ayol bir-birini yordam va ionati va birga yashamog'iga muhtojdir. Erkak ila ayol shar'iy nikoh ila er va xotun bo'lib ro'zg'or tuzamasa, jamiyati bashariyati hozir va madaniyatni soyasiga raxna paydo bo'lub, inqiroz va xarob bo'lmoqqa yo'l tutar"[5]. Yana o'g'il-qizlarning shar'iy kitoblarini o'qiborganib, salomatlik masalalariga e'tibor bergan holatda oila qurishliklarini va bu ishlar shariatga muvofiq tarzda bo'lishini, bir ro'zg'or egasi bo'lishni o'zining yagona maqsadi deb bilishi va oiladagi odoblarni ham o'rganish zarurligini, oilada zarur bo'ladigan sharoitlarni ham yo'lga qo'yish lozimligini uqtiradi. Mahmudxo'ja Behbudiyning yuqorida keltirilgan fikrlaridan anglash mumkinki, demak bugungi kun yoshlari uchun oila qurish zarur va bundan avval oilaga taaluqli bo'lgan ilmlarni va odoblarni o'rganib hayotga kirib borishni tavsiya qiladilar. Shu bilan birgalikda oila muhitida zarur bo'ladigan shart-sharoitlarni yaratishni ham ta'kidlaganlar.

Abdulla Qodiriy asarlarida oila va oilaviy munosabatlar masalasi nafaqat ijtimoiy, balki psixologik jihatdan ham chuqur tahlil qilinadi. Uning qahramonlari o'zaro munosabatlarida individuallik, ijtimoiy bosim, sevgi va majburiyat o'rtasidagi ichki kurash kabi masalalar bilan to'qnash keladilar. Bu jihatlar zamonaviy psixologiya nuqtayi

nazaridan tahlil qilinsa, Qodiriy o'z davri uchun juda ilg'or psixologik portretlar yaratganini ko'rishimiz mumkin. Psixologiyada shaxslararo munosabatlarda hissiy bog'liqlik va o'zaro tushunish muhim o'rin tutadi. "O'tkan kunlar" romanidagi Otabek va Kumushbekaning munosabatlari sevgi, hurmat va sadoqat asosida qurilgan bo'lsa, Otabek va Zaynabning nikohi esa majburiy bo'lib, hissiy qo'llab-quvvatlash yo'qligi sababli barbod bo'ladi. Psixologiyada bu holat hissiy gormoniyaning yetishmasligi bilan izohlanadi. Otabekning Zaynab bilan nikohi psixologik jihatdan "Hissiy begonashuv" fenomenini aks ettiradi. Bu holatda inson o'z turmush o'rtog'iga nisbatan hissiyotlarini to'liq ocholmaydi, uning ehtiyojlarini anglamaydi va o'zini yolg'iz his qiladi. Zaynab esa o'z sevgisini majburan qabul qildirishga uringan bo'lsa-da, natijada shaxsiy iztirob va rashk tuyg'ulariga berilib ketadi. Bunday ruhiy kechinmalar ko'pincha oila ichidagi zo'riqish va tushkunlikka olib keladi. Abdulla Qodiriy asarlaridagi oila va muhabbat mavzulari psixologik jihatdan murakkab va ko'p qirrali tahlil qilinishi mumkin. Uning qahramonlari sevgi va majburiyat, an'ana va shaxsiy istaklar o'rtasida ichki kurash olib boradilar. Ushbu asarlar shaxsning ijtimoiy muhitdagi psixologik kechinmalarini chuqur ochib

berishi bilan ham qadrlidir. Qodiriy inson ruhiyatining nozik jihatlarini tasvirlash orqali, oila va jamiyatdagi ziddiyatlarni, sevgi va muhabbatning murakkab tabiatini chuqur tahlil qilgan[6].

Xulosa va takliflar. Demak, O'rta Osiyoning o'rta asr donishmandlari va shoir-ijodkorlari asarlarida muhabbat, oila va oilaviy munosabatlar masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Shunga qaramay, ushbu atoqli mutafakkirlarning ishlarida sevgi-muhabbat psixologiyasi masalalari alohida va mustaqil tadqiqot predmeti sifatida o'rganilmaganligi kuzatiladi. Manbalar va adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, barcha davr donishmand va mutafakkirlari sevgi va muhabbat masalalariga o'z qarashlari va e'tiborlarini qaratganlar. Ular o'z asarlarida o'zlari yashab turgan davr va ulardan oldingi mutafakkirlarning qarashlarini, hayotiy kuzatishlarini tahlil qilib, ushbu fenomenning yangi qirralarini ochishga intilganlar va uni o'ziga xos tarzda talqin etishga harakat qilganlar. Shu bilan birga, barcha davr mutafakkirlari o'z qarashlarini zamondoshlari va o'tmishdoshlarining fikrlari bilan taqqoslab, ularni tahlil qilish va o'z munosabatlarini bildirish orqali izhor etganlar.

ADABIYOTLAR

1. Kaykovus. Qobusnoma. 2-to'ldirilgan nashri. – T.: Istiqlol, 1994. –173 b.
2. Abu Ali Ibn Sino. Tib qonunlari. – T.: Meros, 1994. 3-t. – B. 27-46.
3. Alisher Navoiy "Mahbub ul-qulub"-Yoshlar nashriyot uyi-2018. 73-b
4. Abdullaeva A., Xolmirzayev X. "Navodir ul-vaqoe"o'zbek tilida. /Ahmad Donish XIX asrning buyuk mutafakkiri va taraqqiyparvari. Buxoro, 2007
5. Behbudiy, Mahmudxo'ja. Tanlangan asarlar. J.2. – Toshkent, Akademiashr, 2021. 191-bet
6. Isoqova A.M. Abdulla Qodiriyning O'tkan kunlar asarida oila va oilaviy munosabatlar ahamiyati- Pedagogik tadqiqotlar: dolzarb muammo va yechimlar. 2024-yil. 264-267.
7. <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/abu-ali-ibn-sino-ishq-haqida-risola-1.html>